

שבחי אלקנה – "איש אחד"

פרק א: אלקנה מזכה את ישראל

עקידה שעקדה חנה את שמואל

בקראנו מדי שנה בראש השנה את ההפטרה מפתחת ס' שמואל, אוחות בנו התפעמות מנדרה של חנה. בצקון לחשה רתחו דמעוניה לאמר¹ "אם ראה תראה בעני אמתך וזכרתני ולא תשכח את אמתך ונתתה לאמתך זרע אנשים ונתתיו לה' כל ימי חייו ומורה לא יעלה על ראשו" – את היקרה שבמתנות, בה חנן אלקים את האשה, פרי בטן, בקשה חנה, כדי שתוכל היא לתיתה לה'. כשתימצי לומר, יש כאן בחינה מופלאה של פרשת העקידה, שעקדה חנה את שמואל לבית ה': אברהם כבש רחמיו ועקד את בנו על גבי המזבח "מצווה ועושה". באו עובדי עבודה זרה ותלו בו שחיתותם² "ובנו במות התפת אשר בגיא בן הנם לשרף את בניהם ואת בנותיהם באש אשר לא צויתי ולא עלתה על לבי" – וכי תעלה על דעתך שציווה?! – אלא³ "לא צויתי במצות שיקריבו בניהם לקרבן, ולא דברתי לאחד מן הגביאים, וכשדברתי לאברהם לשחוט את בנו לא עלתה על לבי שישחוט אלא להודיע צדקו". אבל חנה סללה נתיב חדש בפרשת העקידה⁴ "ונראה את פני ה' וישב שם עד עולם" – זו עלתה על לבו, ותהי לרצון לפניו⁵, אחר שעלי חתם לה את ברכתו⁶ "ואלקי ישראל יתן את שלתך אשר שאלת מעמו".

1. ש"א א יא.

2. ירמיה ז לא.

3. רש"י שם.

4. ש"א א כב.

5. אפשר חנה היתה מעין דוגמא לתופעה שבטהרת ישראל, כאותה ששנינו במשנת פרה פ"ג מ"ב "חצרות היו בירושלים בנויות ע"ג סלע ותחתיהם חלול מפני קבר התהום, ומביאים נשים עוברות ויולדות שם ומגדלות שם את בניהם (רע"ב: עד שיהיו בן ח' שנים ולא יותר, שלא יראו קרי)" להכנת מי חטאת לפי המעלות היתרות שהנהיגו בעשית אפר וזפרה האדומה – אלא שבזו אתה מונה ח' שנים בלבד, ואף גם זאת הילד עם אמו בצוותא.

6. ש"א א יז.

זה שמואל קיוונו לו

אותו הדור משווע היה לכך: ⁷ "ויאמר לה אלקנה אישה עשי הטוב בעיניך שבי עד גמלך אתו אך יקם ה' את דברו - ⁸ ר' ירמיה בשם ר' שמואל בר רב יצחק: בכל יום ויום היתה בת קול יוצאת ומפוצצת בכל העולם כולו ואומרת עתיד צדיק אחד לעמוד ושמו שמואל, וכל אשה שהיתה יולדת בן היתה מוציאה שמו שמואל, וכיון שהיו רואים את מעשיו היו אומרים אין זה שמואל, וכיון שנולד זה ורואים את מעשיו אמרו כמדומין אנו שזה הוא" ⁹ - קשה לקבל דברים אלה כמשמעם: וכי זכו כל הנשים לבת קול, עד שהוציאו שמות הילודים שמואל?! כבר הורנו הרלב"ג בפרשת ¹⁰ "וייעל מלאך ה' מן הגלגל אל הבכים" לאמר "וזה המלאך היה נביא" ¹¹, שלא יתכן שדיבר מלאך ה' לרבים יחד בזה האופן. יש לנו לומר כי מתחת לפני השטחיות של עם ישראל, אשר שלש מאות שנה של תקופת השופטים עוללו לעפר את קרנו הרוחנית ¹², ריחשה לה אש להבת שלהבת של מאויים טמירים לחזות בנועם ה' כימי ¹³ "משה ואהרן בכהניו". אף נבואה מן השמים רבוצה היתה כארי משך כל תהלוכותיהם של ישראל בדורם של שופטים ¹⁴ - גילויה בפועל הועם ונפתח: ¹⁵ "ודבר ה' היה יקר בימים ההם אין חזון נפרץ", ¹⁶ כי לנביא היום יקרא לפנים הראה, וכתב החיד"א ¹⁷ "ולפי מ"ש רבנו

7. שם כג.

8. יל"ש ח"ב ע"ח.

9. ודוק כי בזה פתר המדרש שני קשיים (א) לשון "אך" שנקט אלקנה באמרו "עשי הטוב בעיניך... אך יקם ה' את דברו" - שכן חרד היה שמא התנצלותה "וחנה לא עלתה כי אמרה לאישה עד יגמל הנער" אינה אלא מבוא להשתמטות מתשלום נדרה, עתה משזכתה בילד (וע' בפ"י הר"מ אלשיך כאן, ובס' "אהבת יהונתן" לר"י אייבשיץ על הפטרת יום א' דר"ה) (ב) למה קראה שמו שמואל "כי מה' שאלתיו", ולא שאול. ¹⁰ רלב"ג - שופטים ב א; ואף כי אין הנדון דומה לראיה שהרי לא בת קול כנבואה, ונמוכה היא הימנה - מו"נ ח"ב סוף פמ"ב, תוס' סנהדרין יא. ד"ה בת קול - וכמ"ש בתיו"ט יבמות פט"ז מ"ו "שהוא קול שנשתמשו בו לאחר שפסקה הנבואה", אעפ"כ אין נראה ליחס לכל אותו הדור מדרגת ר' יוסי ששמע בת קול מאחת מחורבות ירושלים (ברכות ג).

11. כדעת חז"ל בתחילת ויק"ר.

12. ע' שופטים ב יא-יט, ואף השנים הטובות בהן הקים להם ה' שופטים במשמע.

13. תהלים צט ו.

14. להוציא שלשה מקרים: שופטים ב א-ה, ו ח-י, י יא-יד.

15. ש"א ג א.

16. שם ט ט.

17. "חומת אנך" ש"א א א; ולהלן (ט יט) כתב החיד"א "כי הנה כתב רבנו האר"י זצ"ל כי בחינת רואה הוא למטה ממדרגת נביא, ושמואל תיקן הירך (כוונתו ל"ותקע כף ירך יעקב" - בראשית לב כו) וחזרה מדרגת הנבואה, וידעו כל ישראל כי נאמן

האר"י זצ"ל דקודם שמואל הע"ה לא היה בחינת נביא אלא רואה, אתי שפיר בדקדוק מה שנקראו צופים, שהם רואים¹⁸. עד שקמתי חנה, שקמתי אם בישראל והוצאתי שמו שמואל, ואמרו כולם כמדומין אנו שזה הוא "וידע כל ישראל... כי נאמן שמואל לנביא לה".

לפי הנראה, אלקנה טפל לחנה

נדרה של חנה כרוך בבעיה להלכה, וכדברי רד"ק²⁰ אני תמה איך חל נדרה על בנה שיהיה נזיר... ואפילו היה בעולם, הרי אמרו²¹ האיש מדיר את בנו בנזיר ואין האשה מדרת את בנה בנזיר, וכמו כן בבעיה ספרותית²² ואם תאמר כי אלקנה עשה הנדר גם כן אחרי ששמע מאשתו – זה לא ראינו, והיאך הניח הפסוק לסיפור עיקר הנדר וכתב נדר חנה, שאינו נדר? זה רחוק – הבעיה במישור הספרותי היא להבדיל בין העיקר ובין הטפל: לפי רהיטת המקראות אלקנה אינו אלא ענף באילן יוחסין, בעל לשתי נשים, עולה לרגל עם כל משפחתו, מחלק את מנות הזבח, נוזף רכות באשתו²³, ואח"כ "וידע אלקנה את חנה אשתו", ושוב עולה לו לרגל אחר שהוא מאשר את התנצלות אשתו תוך שהוא מבטא איזו חרדה²⁵, ומכאן ואלך אינו זוכה לאיזכור מפורש אלא משנעל פרק זה של הסיפור "וילך אלקנה הרמתה על ביתו". נמצאת אומר: אלקנה, עם שפה ושם מכבדים מעט את רגשותיו, הרי הוא שייך בעיקר למסגרת החיצונית של העלילה, בה מחוללת חנה את התפקיד העיקרי. אלקנה טפל לחנה.

שמואל לנביא. וא"כ מ"ש (ש"א ט ט) 'היש בזה הראה' הוא לפי שלא ידעו דעתה הוא בחינת נביא. ולפי האמת רואה גרוע הרבה מנביא, ושמואל שאמר (שם יט) 'אנכי הראה' גרע ממדרגתו... נענש על שאמר אנכי הראה. ואפשר משום דשאל סבר דהוא המדרגה העליונה".

18. בכך נשכרנו משמעות במדרש על אלקנה "ויהי איש אחד מן הרמתים צופים – אחד ממאתים צופים שנתנבאו להם לישראל" (מגילה יד.), ונתיחד מהם בתכונה זו של "נבואה שהוצרכה לדורות נכתבה" (שם), ונבואתו הוצרכה להכתב לדורות בפרשת "ויבא איש אֵלֹקִים אֶל עֲלִי" (ש"א ב כז-לו) – סע"ר פ"כ.

19. ש"א ג כ.

20. רד"ק – ש"א א יא.

21. משנה נזיר פ"ד מ"ו.

22. שם; השאלות שמציב כאן רד"ק זוקקות דיון רחב כשלעצמן, ואין זה מקומו.

23. ש"א א א"ח.

24. שם יט.

25. שם כא – כג.

26. שם ב יא.

בשכר אלקנה שמואל

לא כן חז"ל במדרשיהם: "אלקנה ואשתו בניו ואחיותיו וכל קרוביו היה מעלה עמו לרגל, ובאים ולנים ברחובה של עיר, והיתה המדינה מרגשת, והיו שואלין אותן להיכן תלכו, ואומרים לבית ה' שבשילה שמשם תצא תורה ומצוות, ואתם למה לא תבואו עמנו ונלך יחד. מיד עיניהם משגרות דמעות²⁷, אומרים להם נלך עמכם, ואומרים להם הן. עד לשנה הבאה חמשה בתים, לשנה אחרת עשרה בתים, עד שהיו כולם עולים. ובדרך שהיה עולה שנה זו לא היה עולה שנה אחרת, עד שהיו כולם עולים. אמר לו הקב"ה אתה הכרעת את ישראל לכף זכות וחנכתם במצוות וזכו רבים על ידך, אני אוציא בן ממך, שיכריע את ישראל לכף זכות ויחנך אותם במצוות. הא למדת שבשכר אלקנה שמואל" - אלקנה הוא מחוללה של תנועת התשובה אל בית ה'.

ולא בזכות חנה

בקש הקורא ליישב בדעתו מהפכה זו, שהנחיתו עליו חז"ל בעשותם עיקר מטפלה, קפצה עליו מסקנתו של בעל "זית רענן"²⁹: "שבשכר אלקנה שמואל - פירוש, שלא תימא שבזכות חנה נולד"³⁰. הלא דבר הוא - איך הצניע שמואל³¹ את מפעלות אביו, והעלה על נס את דרכי אמו!

27. יל"ש ח"ב ע"ז, והוא עיבוד למדרש "אליהו רבה" פ"ט; בעלי המדרשים תולים את דבריהם בפסוקים א"ג בפרקנו.
28. גם כאן, כמו במדרש לעיל בדבר ה"בת קול", אנו נרמזים שהדור היה בשל ומשווע להתרוממות שברוח.
29. הלא הוא ר' אברהם אבלי גומבינער בעל "מגן אברהם" על "שולחן ערוך".
30. נראה לי שבעל "זית רענן" נצמד בדבקות יתרה לסגנון מדרשנו "הא למדת שבשכר אלקנה שמואל", בהבינו מכללא שלא בזכות חנה. נוסח יל"ש הוא עיבוד מקוצר למדרש "אליהו רבה" פ"ט, אשר כותרתו היא "ישמר אדם דברים בלבבו שלא יאכל עם הגוי על השולחן". המדרש מדגים את שיטתו ממקרהו של חזקיה מלך יהודה "שבשכר חטא מה אות כי ירפא ה' לי (מ"ב כ ח) שינו לו מעשי שמים (נתארך היום ושב הצל עשר מעלות - שם יא), ובשכר ששינו לו מעשי שמים גבהה דעתו עליו (דהי"ב לב כה), ובשכר שגבהה דעתו עליו אכל עם הגוי על השולחן (בגמ' סנהדרין קד. למדו כן מדכתיב "וישמח עליהם חזקיהו ויראם את בית נכתה" - ישעיה לט ב - "אמר רב מאי בית נכתה אשתו השקתה עליהם"), ובשכר שאכל עם הגוי על השולחן הראה לו ארון וגלה להן סוד העליונים (ישעיה לט ב, מ"ב כ יג), ובשכר שהראה לו ארון וגילה להן סוד העליונים נתנו לו מנשה בנו". תיכף לזה מביא מדרש "אליהו רבה" את סיפורנו "כיוצא בדבר אתה אומר ויהי איש אחד מן הרמתים וגו'..."

תהלות אלקנה

חז"ל מילאו פיהם תהילתו של אלקנה: ³²"אשר עוד בקשה נפשי ולא מצאתי אדם אחד מאלף מצאתי³³... כשהקב"ה רואה לדור שירשע הוא חוזר ומבקש אפילו צדיק אחד שיתלה בשבילו... כדי שלא יהפך את העולם, ואח"כ מצא לאלקנה אדם אחד – ³⁴ויהי איש אחד". ³⁵וכל מעשיו של אלקנה דומים לאברהם... אברהם נקרא איש³⁶... ואלקנה כתיב בו 'ויהי איש'. אברהם נקרא נביא³⁷... ואלקנה נקרא נביא³⁸... אברהם הקנה להקב"ה שמים וארץ³⁹... ואלקנה הקנה להקב"ה שמים וארץ שנא' 'ושמו אלקנה'... אברהם נקרא אחד⁴⁰... ואלקנה נקרא אחד דכתיב 'ויהי איש אחד'. ⁴¹"מלך בשר ודם אין אחר משתמש בשרביטו ולא רוכב בסוסו ולא נקרא אגוסטוס כמוהו, אבל הקב"ה אינו כן... אמר הקב"ה יש לי שרביט אימתי יבא משה וישתמש בו... סוסו סערה... יבא אליהו וירכב בו... כסאי יבא שלמה וישב עליו... שמי שנא' ⁴²'שמע ישראל ה' אלקינו ה' אחד', יבא אלקנה הצדיק ויקרא בו 'ויהי איש אחד'. ⁴³ר' פנחס אמר עטרה נתעטר אפרים מאבינו יעקב בשעת פטירתו מן העולם

אלקנה הוא עלה ואשתו ובניו... הקב"ה בוחן לבות וכליות אמר לו אלקנה את הכרעתה את ישראל לכף זכות... אני אוציא ממך בן שיכריע את ישראל לכף זכות... הא למדתה שבשכר אלקנה שמואל. מיכן אמרו כל האוכל עם הגוי על השולחן... ומוסר את בניו ומפיל אותם בחרב ומגלה אותם מארצם (ישעיה לט ה"ח, מ"ב כ טז-כא) – אמנם צ"ע ברעיונו של "אליהו רבה", מה ראה להצמיד את שני הסיפורים בקשר של "כיוצא בדבר אתה אומר", אך עכ"פ נראה שהמסקנה "הא למדת שבשכר אלקנה שמואל (ובשכר חזקיה מנשה)" לא באה לטעון כהבנתו של בעל "זית רענן" שאלקנה לבדו הוא הסיבה, אין עוד, אלא בשיטת מצוה גוררת מצוה, ועבירה – עבירה.

31. ב"ב יד: "שמואל כתב ספרו ושופטים ורות".

32. אגדת בראשית פ"נ א'.

33. קהלת ז כת.

34. ש"א א א.

35. אג"ב פ"נ ב'.

36. בראשית כ ז.

37. שם.

38. ש"א ב כז – ע' רש"י מפי חז"ל.

39. בראשית יד יט.

40. יחזקאל לג כד.

41. אג"ב פ"נ ג'.

42. דברים ו ד.

43. יל"ש ח"ב ע"ז.

אמר לו בני אפרים ראש ישיבה ראש שבט מעולה ומשובח שבבני יהו נקראים על שמך⁴⁴ בן תחו בן צוף אפרתי".

אלקנה לעומת מיכה

נציב אבן פינה לדיוננו בזה ע"פ המדרש⁴⁵ "אמר ריש לקיש מדכרין ומניחין, מדכרין ומשחקין", ומונה שם ריש לקיש שורה ארוכה של טיפוסים מנוגדים, עד שהוא מגיע אצל "מדכרין ומשחקין"⁴⁶ 'ויהי איש (אחד) מהר אפרים ושמם מיכיהו', מדכרין ומניחין⁴⁷ 'ויהי איש אחד מן הרמתים' - וכבר רשמו מפרשי מדרש רבה את הבנתם ורעיונותיהם ביחס לכל האישים הנזכרים שם. והרחיב בזה במדרש "אגדת בראשית" לאמר⁴⁸ "ד"א 'ויהי איש אחד' - זש"ה⁴⁹ 'זכר צדיק לברכה' זה אלקנה, ⁵⁰ 'ישם רשעים ירקב' זה מיכה. למה? אלא זה נקרא מהר אפרים דכתיב⁵¹ מהר אפרים, וזה נקרא מהר אפרים דכתיב⁵² 'ויהי איש מהר אפרים ושמם מיכיהו'⁵³, אלא לא דומין זה לזה: זה מחייב את ישראל בצלמו, וזה מכפר על ישראל שנא'⁵⁴ 'ועלה האיש ההוא מעירו מימים ימימה' - מפסח לפסח שנא'⁵⁵ 'ושמרת את החקה הזאת למועדה מימים ימימה', ונוטל שעיר עזים ומקריב חטאת על כל ישראל לקיים מה שאמר משה⁵⁶ 'יורו משפטיך ליעקב ותורתך לישראל ישימו קטורה באפך וכליל על מזבחך'. לכן נאמר 'זכר צדיק לברכה'".

44. ש"א א א.

45. ויק"ר פל"ב ו' - ופירש שם בעל "מתנות כהונה": "יש כשמזכירין אותו הוא טובה ונחת רוח לכל, ואומרין עליו תנוח דעתו, ינוח על משכבו... ויש כשמזכירין אותו אומרין עליו ימח שמו ויישחקו עצמותיו כד"א שחיק טמיא" (ב"ר ע"ח א' "אנדריינוס שחיק טמיא").

46. שופטים יז א.

47. ש"א א א.

48. אג"ב פ"נ ה'.

49. משלי י ז.

50. שם.

51. ש"א א א.

52. שופטים יז א.

53. בכתב יד שמביא ש. באבער בהערותיו למדרש נמצא נוסח כזה "למה? שזה וזה ממקום אחד; זה הרחיק את ישראל מתחת כנפי השכינה בפעלו, וזה כיפר על ישראל בהעלות... 'ישמו אלקנה בן ירחם' - נביא בן נביא, צדיק בן צדיק".

54. ש"א א ג.

55. שמות יג י.

56. דברים לג י.

אלקנה גודר מה שפרץ מיכה

את זה לעומת זה העמידו תז"ל, מיכיהו ואלקנה. ולא רק משום שממקום אחד באו, אלא מפני שמה שפרץ זה גדר זה. הסיפור על אודות פסל מיכה וגלגוליו, ששמואל⁵⁷ קבע לו מקום בסוף ס' שופטים⁵⁸ מטעמים של עורך, איננו רק סיפור מקרי על אנשים, שארע להם מה שארע, אלא יש להבינו כסיפור טיפוסי לתחילתה של עבודה זרה בישראל⁵⁹ אחרי דור דעה ודור כיבוש הארץ. מיכה יצר פסל ואבירייהו דע"ז והעמיד להם במה⁶⁰. יש להניח שבדוגמת מעשה זה ארעו מעשים נוספים באותה תקופה, ופשתה לה ע"ז בתחילה לשם שמים⁶¹, ואח"כ השפילה לדיוטא התחתונה "ויעזבו את ה' ולא עבדוהו". נראה לומר כי מכל המעשים נבחר סיפורו של מיכה, באשר הוא היה הפותח לתופעה זו, שבעקבותיו נפרץ כל הסכר. או מפני שבעבודת פסלו של מיכה נתגלם כח משיכה גדול יותר מבאחרים, ונעשתה דן, מקום מושבו של הפסל, מרכז לע"ז, שכינהו בה כמרים מצאצאי משפחה חשובה בישראל⁶². בנסיבות אלו, שהסיפור נהפך לתופעה רווחת, יובן גם שישראל זנחו את עבודת המשכן, באשר נמצאו להם תחליפים בסביבות מגוריהם, שאפילו הצהירו על עצמם כעבודה לשם שמים⁶³. לא יפלא, אפוא, שנזנחה גם תורת עליה לרגל מישראל. כך נשתקעו הדברים והשרישה ההזנחה יתר משלש מאות שנה⁶⁴, עד שבא אלקנה והחזיר עטרה לישנה – "ואל תבוז כי זקנה אמך... ⁶⁵א"ר זעירא אם נזדקנה אומתך, עמוד וגדרה כשם שעשה אלקנה, שהיה מדריך את ישראל לפעמי רגלים".⁶⁶ כל שנה ושנה היה עולה בדרך אחרת בשביל לשמע את ישראל לשילה".

57. ראה הערה 31.

58. פרקים יז-יח.

59. במסגרת כזאת, של לימודו בנושא, יובנו הרבה פרטים "תפלים" בסיפור, שבאמת הם חיוניים לנושא בתורת מאפיינים, אך לא זה המקום לדון בכך.

60. שופטים יז ה, ובתרגום שם.

61. "ויאמר מיכה עתה ידעתי כי ייטיב ה' לי כי היה לי הלוי לכהן" (שופטים יז ג) – מיכה מתברך בלבבו כי רצה האלקים את מעשיו; אמו של מיכיהו מתבטאת "הקדש הקדשתי את הכסף מידי לה' לבני לעשות פסל ומסכה" (שם ג).

62. שופטים ב יג, י ו.

63. שם יח כט – לא, ובמדרשים ובמפרשים שם.

64. שם יח ה-ו.

65. מדרש סע"ר פי"ב מייחס את אירועי פסל מיכה ופילגש בגבעה לתקופה שבין מות יהושע למינויו על עתניאל בן קנז לשופט.

66. משלי כג כב.

67. ירושלמי סוף ברכות.

68. מד"ש א א.

ס' שופטים מעלים את זניחת המשכן

שאלה גדולה יש לשאל כאן: כיצד זה לא מגה ס' שופטים, בין כל הרעות שהוא מקנתר בהן את ישראל, רעה חולה זו, שהדירו רגליהם מן המשכן?⁶⁹ והרי אפילו בסוף שקיעתה של ממלכת יהודה עוד נאחזו בדבקות של השקפה אלילית ברעיון נצח קיומו של בית המקדש, ובאו לפייס בו את אלקיהם למען ימלטם מכל שחיתותם, עד שהנביא צווח⁷⁰ "המערת פרצים היה הבית הזה אשר נקרא שמי עליו בעיניכם", ומשהוא מאיים עליהם להחריבו כשילה, מבקשים הם להרגו בדין התורה כנביא שקר⁷¹. היאך נעדר מס' שופטים איזכור על הזנחה זו?

סימני הדרך למחולות שילה (רד"ק)

אע"פ שאין ראייה לדבר, סימן יש: כשוך מלחמת האחים בעקבות המעשה בפילגש, ושבט בנימן כמעט נמחה מישראל באשר נותרו מהם שש מאות איש בלבד, וכבר "נשבועו בני ישראל לאמר ארור נתן אשה לבנימין"⁷², התעשתו זקני העדה למצא להם זיווגים לאותם מאתים מבני בנימן, שלא נמצאו נשים למספרם מבתולות יבש גלעד, וציוו עליהם לארב בכרמים⁷³ ולחטף מן המחוללות⁷⁴ "ויאמרו הנה חג ה' בשלו מימים ימימה אשר מצפונה לבית אל מזרחה השמש למסלה העלה מבית אל שכמה ומנגב ללבונה". והקשה רד"ק: "פירשו רז"ל⁷⁵ כי על שילה הוא אומר שהיה בצפונה של בית אל... ואני תמה מה צריך לכל זה, כי שילה ידוע היה בלא סימניו?"⁷⁶ ולכך פירש הרד"ק את הנראה בעיניו, שאין זקני העדה נותנים סימנים לאתר את שילה, כי אם להגיע אל מקום המחולות, שנמצא חוץ לעיר שילה⁷⁷ בסביבתה.

69. אבל אין קושי כזה על ס' שמואל, למה נחבאת תופעה חמורה זו בין קפלו של פס' ג', כיון שאין לס' שמואל קו מוצהר לגנות את ישראל (להבדיל מס' שופטים - עיין שם בפרק ב'), וכבר למדנו מפתחת ס' במדבר לשנות סדר מוקדם ומאוחר כדי שלא לפתוח בגנותם של ישראל (ע' רש"י במדבר ט א). לפי"ז ניתן אולי גם להבין, למה הצניעו הכתובים כל כך את מפעלו של אלקנה ומסרוהו לחכמים במדרשיהם, שכן מכלל שבחו של אלקנה אתה בא לידי גנותם של ישראל.

70. ירמיה ז ח"ב.

71. שם פכ"ו.

72. שופטים כא טז"ח.

73. שם כ - כא.

74. שם יט.

75. גטין ז.

76. רד"ק - שופטים כא יט.

77. דוק כי לפירושו של רד"ק בא המקרא ללמדנו, שזקני העדה היו קובעים את המקום בו תחוללנה הנערות, ולפי הנראה שינוהו משנה לחברתה, ורק הבנות ידעוהו, ולא

הסימנים למיקומה של שילה

אבל רד"ק עצמו מודה, שחז"ל הבינו כי כל הפירוט הזה נאמר לסמן את מיקומה של שילה⁷⁸, וגם משמעו של הפסוק מורה כן: אילו היתה הכוונה להצביע על שטח מסוים בכרמי שילה, שנבחר כמקום למחולות, היה להם לומר "לכו וארבתם בכרמים אשר מצפונה לבית אל וגו'".⁷⁹ אלא שהרד"ק נלחץ מחמת התמיהה, כיצד יתכן שאין בני בנימין יודעים היכן שילה עיר המשכן⁸⁰, עד שזקני העדה זקוקים לספק להם סימני דרך. וכאן אנו אומרים: היא הנותנת! בעקבות תחליפים נוחים בדמות פסל מיכה ורבים כיו"ב כלתה רגל ישראל מן המשכן.

רמזים בסגנון הכתובים למפעלו של אלקנה

מרבית המדרשים, המציינים את מפעלו של אלקנה בהשבת מצות העליה לרגל לעם ישראל, סומכים את מסורתם על הפסוק השלישי בפתיחת ס' שמואל. בא ר' שמואל לניאדו בפירושו "כלי יקר", לפי שיטתו לעגן את דברי חז"ל בלשון המקרא,

שזפתו עין גבר – שאין זו ממידת הצניעות בישראל (ע' רמב"ם הל' יו"ט פ"ו הכ"א) – ורק בהוראת שעה מיוחדת זו גילו זקני העדה את פרטי המקום לבני בנימין, שנזקקו לכך. נמצא לשיטת הרד"ק, שהמקרא משמיענו בפסוק זה את גודל הצניעות שנהגו בה אותו הדור. והנה הפרזתי בהערה זו על המידה הראויה לס' שופטים במאמר זה, אלא שחוששני כי אנו לומדים ומלמדים את פרשת הפילגש בגבעה כאות קלון לאותו הדור ו"כסדום היינו", וכמעט שאין שמים על לב להתבונן בעצמת קנאתו של אותו הדור למידת הצניעות, שהיו מזומנים למחות שבט בישראל ולאסר ביאתם בקהל ה' בעוון חיפוי על "מעשה סדום" (ויעויין בפירוש ר"י אברבנאל בוויכוחו עם הרמב"ן על בסיס הטענה "לא מפני שראוי לכך אלא מפני שהשעה צריכה לכך") ולא נסוגו מאמיתתם "וגם לא כיחשו מעשה האורים והתומים בראותם מה שקרה להם על תשובתם בפעמים הראשונות (!), אבל בתשובה גמורה ואמונה רמה עלו בית אל בצום ובכי ומספד" (ר"י אברבנאל – שופטים כ כו"ז). אדרבא, ימצא מישהו עוד פסוק נפלא על קנאתנו לה' כמו שנכתב באותו הדור "ויצאו כל בני ישראל ותקהל העדה כאיש אחד למדן ועד באר שבע וארץ הגלעד אל ה' המצפה. ויתיצבו פנות כל העם כל שבטי ישראל בקהל עם האלקים" (שופטים כ א"ב) – וישמע חכם ויוסף.

78. גטין ז: עי"ש ברש"י.

79. עיין בפירוש "דעת מקרא" לי. אליצור שביאר כי אין מתן הסימנים בכלל דבריהם של זקני העדה, אלא הכתוב הוא שמסביר היכן מקומה, כיון ששילה חרבה בסוף תקופת השופטים, וכשנכתב הספר לא היה עוד מקומה ידוע ומפורסם כמקודם. ע"ע בקובץ "לפני אפרים ובנימין ומנשה" ירושלים תשמ"ה במאמרו של יואל אליצור "התפיסה הטריטוריאלית בכפר הערבי ובגיאוגרפיה המקראית".

80. ומה גם שנחלת בנימין איננה רחוקה משילה.

וכותב: "ולעד"ן שבדבריהם אלו יתורץ אמרו 'מעירו', שהוא מיותר, דוודאי מעירו היה עולה ולא מעיר אחרת, לכך אמר שלא היה נוסע מביתו אל המסעות אשר לבית ה', אלא היה יוצא מביתו לרחובה של עיר כדי לפרסם עלייתו, כדי שיעלו עמו לרגל ויזכו רבים". וכבר קדמו ר' יוסף קרא⁸¹ בשיטה אחרת: "אבל מדרש רבותינו כל בני העיר היו נקראין בני עירו של אלקנה, שהרי הוא מדריכין לרגל, שהיו כל בני עירו ממתניין לו, כשהיה עולה היו הכל עולין, לכך נקראת העיר על שמו"⁸². והמלבי"ם דייק מאותה התבטאות בשיטה שונה: "ועלה האיש ההוא מעירו - סיפר שמהעיר הזאת לא עלה שום איש לשילה, רק האיש ההוא היה עולה"⁸³.

אחריות לשון המקרא

מבקש אני לסטות מעט מן הענין הנדון - אמנם "בדרך בדרך אלך!" - אל שרש גדול, שמעיקרו צומחים מהלכים שלמים בפירושי המקראות, ואין העולם מכיר בו במידה מוגדרת: כל אותן השיטות, המבקשות לעגן את מדרשי חז"ל בלשון המקרא, בחינת נובעים מן הכתוב או פנים חדשות בו, קשורות בטבורן להנחת יסוד - לשון המקרא מתיחסת ביחס חד-חד-ערכי לתופעות שהיא מתארת. כלומר, לכל תופעה תיתכן אך ורק התבטאות מסוימת ב"לשון הקדש", וכל התבטאות ב"לשון הקדש" סובלת תופעה אחת בלבד. שינית מעט ב"לשון הקדש" אפילו מלים נרדפות, ולו רק שינוי סדר המלים בפסוק - דומה בעיניך שיש כאן רק "כפל הענין במלים שונות", ברם הגדרת תופעה חדשה. אפילו הדגשה שונה היא כבר תופעה אחרת. נמצא שבעלי שיטה זו מניחים אחריות מוחלטת בצורת ההתבטאות, ולדידם אין "לשון הקדש" סובלת גיוון. היא נאלצת לתאר במדויק, וזה כוחה.

81. מהד' עפנשטיין.

82. אמנם הקדים ר"י קרא לזה פירוש ע"ד הפשט: "כך הוא לשון המקרא, עיר שאדם דר בה נקראת עירו כמה שנא' באחיתפל "מעירו מגלה" (ש"ב טו יב), וכן ביונה (א ח) הוא אומר "מה ארצך ואי מזה עם אתה" - ארץ שהוא יושב בה נקראת ארצו, אע"פ שאינה שלו".

83. נמצא שר"י קרא מייחס את ההתבטאות לתוצאות מפעלו, בעל "כלי יקר" - לשיטת מפעלו, והמלבי"ם מייחסה לזמן שלמפרע-עובר-לעשייתו עם שהוא קובע משמעות ממעטת לביטוי "האיש ההוא".

מחיר שבחי אלקנה: גנותם של ישראל

העולה מזה: שבחו של אלקנה קשור בגנותם של ישראל, ששיכחו תורת עליה לרגל, עד שקם הוא והשיבם. וכמאמר המדרש⁸⁴ "כמה אלפים מישראל היו יושבים בהר אפרים, וכלם היו משתחוים לפסלו של מיכה חוץ מאלקנה, שהיה עולה מדי שנה בשנה להשתחוות ולזבח לה' צב-אות בשילה, שהיה עולה לשלש רגלים, לפיכך אמר הכתוב⁸⁵ 'איש אחד' – המיוחד במקומו להקב"ה... ולא עוד אלא שעשן פסלו של מיכה היה עולה מהר אפרים ומתערב עם עשן הזבחים"⁸⁶ ועולה למעלה, ועל כן אמר הכתוב⁸⁷ 'עלה עשן באפו', ובקש להפך כל העולם בשבילו, לכך אמר הכתוב⁸⁸ 'אשר עוד בקשה נפשי ולא מצאתי' אלא אלקנה בדור ההוא בלבד שנא'⁸⁹ ' אדם אחד מאלף מצאתי'. הרי⁹⁰ 'איש אחד מן הרמתים'."

כיוצא בזה מצינו בדרשה אחרת של חז"ל:⁹¹ "ויהי איש אחד מן הרמתים וגו'... ר' חנן אומר: אדם הבא מבני אדם שעומדים ברומו של עולם, ומאן נינהו – בני קרח, דכתיב⁹² 'ובני קרח לא מתו'. תנא משום רבנו: מקום נתבצר להם בגיהנם ועמדו עליו". בא בעל "מוסר הנביאים"⁹³ והמליץ את הדברים בשיטת "דיבר המדרש בהווה": "ובאמת כשמתבוננים אנו בהופעתו של שמואל הנביא, הננו רואים כי הוא נולד בזמן השופטים, אשר המצב הרוחני שלהם אפשר להכיר היטב מהמעשים של פסל מיכה ופילגש בגבעה. ועוד, שגם במקום גידולו, שהיה במשכן שילה, שלטו חפני ופנחס, שהיו רעים וחטאים למאד, וחיללו במעשיהם את המקום היותר מקודש של ישראל. ודומה היה אז כי האנשים היו נמצאים בתוך מדורת הגיהנם, ובתוך אותה מדורה עמד שמואל הנביא והתחיל להחזיר את לב ישראל לאביהם שבשמים. והוא היה

84. אג"ב פ"נ א' – נוסח כ"י שמביא ש. באבער בהערותיו.

85. ש"א א א.

86. שבשילה.

87. תהלים יח ט.

88. קהלת ז כח.

89. שם שם.

90. ש"א א א.

91. מגלה יד.

92. במדבר כו יא.

93. ר"י גינזבורג.

דומה אז לבני קרח, אשר הוא יצא מהם⁹⁴, שמקום נתבצר להם בגיהנם ועמדו עליו ואמרו שירה⁹⁵.

אין עדיין מצות עליה לרגל (רמב"ן)

דומה שבעל "דעת סופרים"⁹⁷ השכיל למצא דרך לזכות את ישראל בלא שימעט משבחו של אלקנה: בסוף פרשת "ראה" מסתפק הרמב"ן⁹⁸ "והזכיר כאן⁹⁹ במקום אשר יבחר ה' לשכן שמו שם, וכן אמר¹⁰⁰ שלש פעמים בשנה יראה כל זכורך במקום אשר יבחר, ולא ידעתי אם לומר כי לאחר שיבנה בית המקדש לא נאסף להקריב קרבנות הרגלים אלא במקום שהוא אשר יבחר ה'... או שיבאר כאן שלא יתחייבו לעלות לרגל עד אשר יבחר ה' מקום לשכנו שם" - משמע שיש צד לנקוט שעדיין לא הגיע זמן חלוקתה של מצות העליה לרגל, שהרי אין משכן שילה "בית הבחירה". נמצא כי לא חטאו ישראל בהזנחת מצוה זו, אלקנה רק חידש להם מנהג נאה, בחינת מה שיהיו מצווים ועושים, אבל אין נגרע מזכותו דבר. בעל "דעת סופרים" יודע אף להביא ראייה מלשון המדרש¹⁰¹ "אלקנה הוא עלה... וכל בני ביתו היה מעלה... ולבין ברחובה של עיר. והיו שואלין להן להיכן תלכו, ואומרים אל בית האלקים שבשילה שמשם תצא תורה ומשם מצוות, ואתם למה לא תבואו עמנו ונלך ביחד", ולא הזכירו במדרש את הסיבה העיקרית, הלא היא מצות העליה לרגל¹⁰² - משמע שאז לא היתה זו מצוה עדיין.

94. דהי"א ו ז יב.

95. סנהדרין קי.

96. יושם לב לאמנות הפירוש של הרב גינזבורג, אשר נותן משמעות 'אקטואלית' (בת זמנו של הכתוב) לפרשנות, המבקשת את שרשי הכתוב, או, בנוסח ציורי, חזר וחשף את השרשים בעץ עצמו.

97. הרב רבינוביץ - ש"א א ג.

98. דברים טז ט.

99. שם ב.

100. שם טז.

101. א"ר פ"ט.

102. אמנם יש להרהר אחרי ראייה זו, שהרי אין כאן ביטוי לדעתו של הדרשן, שנדרוש ממנו להבחין בין עיקר לטפל, אלא מסירת התבטאות מפי המשוחחים, ואפשר שנימוק כזה טיפוסי יותר לדרכי השכנוע.

מטבע הלשון "לראות את פני ה'" נעדר וגם נמצא

עוד ראייה אחת, גדולה, יש לו לבעל "דעת סופרים" מסגנון הכתוב¹⁰³ "ועלה האיש ההוא מעירו מימים ימימה להשתחות ולזבח" – איך התעלם המקרא ממתבע לשון מיוחדת, שטבעה התורה בלשון הקדש למצות העליה לרגל¹⁰⁴ "שלוש פעמים בשנה יראה כל זכורך את פני האדן ה' אלקי ישראל",¹⁰⁵ ולא יחמד איש את ארצך בעלתך לראות את פני ה' אלקיך שלש פעמים בשנה" – שהרי לפי שגרת הלשון יש כאן פועל נטוי בבנין נפעל לסמן פעולה, שהיא אפיינית לבנין קל (עולים לרגל לראות¹⁰⁶ את פני ה') – ולא השתמש בה בתארו את מעשיו של אלקנה? והרי אף הנביא ישעיה מכיר בביטוי יחודי זה באמרו¹⁰⁷ "כי תבאו לראות פני", ואלו מחבר ספרנו פרט אותו לפרוטות "להשתחות ולזבח" – וכי סבור הוא שאיננו יודעים מה מכילה מצות העליה לרגל?¹⁰⁸ אלא מכאן ראייה, שבתקופת משכן שילה לא חלה עדיין מצות העליה לרגל.

ברם, ראייה וקוץ בה: הרי הכתוב אומר¹⁰⁹ "וחנה לא עלתה כי אמרה לאישה עד יגמל הנער והביאתיו ונראה את פני ה' וישב שם עד עולם" – לכאורה, זו ראייה גדולה לשיטת "דעת סופרים", שהרי אף כי מחבר ספרנו מכיר במשמעותה היחודית של מטבע זו ("ונראה את פני ה'"), אין הוא משתמש בה בלשון המספר¹¹⁰, אחר שאין חלות למצוה זו באותה תקופה. אך למה זה תתבטא חנה במטבע זו? כלום בקשה להנבא ששמואל יראה את פני ה' ב"בית הבחירה"?¹¹¹

103. ש"א א ג.

104. שמות לד כג.

105. שם כד. וכן שמות כג יז, דברים טז טז, לא יא.

106. וראיה לדבר – מילת היחס "את", שהיא נצרכת לאחר פועל יוצא; וחז"ל דרשוה "כדרך שבא לראות כך בא לראות" (ספרי דברים טז טז, חגיגה ב.).

107. ישעיה א יב.

108. ועיין בפירושו המופלא של המלבי"ם (בשיטת חז"ל) לפס' ג' וכו' בפרקנו, אשר לפי"ז נפלה הראיה.

109. ש"א א כב.

110. כלומר, בלשון שהמחבר עצמו משתמש בה לספר את סיפורו, להבדיל מדברי ציטוט והקלטה.

111. ע"פ דברי נתן לדוד (ש"ב ז ו) "כי לא ישבתי בבית למיום העלתי את בני ישראל ממצרים ועד היום הזה ואהיה מתהלך באהל ובמשכן" נראה שמשכן שילה לא נתפס כ"מקום אשר יבחר ה'", ואף שהיו קוראים לו "בית ה'" (שופטים יט יח, ש"א א כד) באשר "היה בנוי בנין של אבנים מלמטן ויריעות מלמעלן" (סע"ר ס"פ י"א); אך לא עיינתי די הצורך בסוגיא זו.

התמיהה על רמב"ן מפסוקנו

ויותר מזה יש לתמוה על הרמב"ן, איך לא פנה אל המשנה בפתיחת מסכת חגיגה "הכל חייבין בראיה... איזהו קטן (רש"י: אע"פ שאינו חייב מן התורה, הטילו חכמים על אביו ועל אמו לחנכו במצוות) כל שאינו יכול לרכוב על כתפיו של אביו ולעלות מירושלים להר הבית, דברי בית שמאי, ובית הלל אומרים כל שאינו יכול לאחז בידו של אביו ולעלות מירושלים להר הבית, שנאמר ¹¹² שלש רגלים", שעל זה הביאו בגמרא ¹¹³ "השיב רבי תחת ב"ה לדברי ב"ש: וחנה לא עלתה כי אמרה לאישה עד יגמל הנער והביאתיו – והא שמואל דיכול לרכוב על כתפו של אביו היה? ¹¹⁴ א"ל אבוא: ולטעמיך תיקשי לך, חנה גופה מי לא מיחייבא בשמחה? ¹¹⁵ אלא חנה מפנקותא יתירתא חזייא ביה בשמואל, וחשא ביה בשמואל לחולשא דאורחא" – הרי לנו שכבר תנאים בקשו לדון משמואל ומאמו לענין מצוות העליה והשמחה ברגלים, ואפילו אודות חינוך הקטן במצות הראיה, וכיצד עלה על דעתו של רמב"ן להסתפק שמא לא הגיע זמן חלות מצות הראיה עד לתקופת בית הבחירה? ¹¹⁶

הנצי"ב על תקנותיו של משה רבנו

וראה, זאת מצאתי הכר נא להנצי"ב, שכתב בפירושו למצות ¹¹⁷ "ואהבת את ה' אלקיך", שנשנתה בפרשת "עקב", וזה לשונו: "כלל פרשה זו צריכה ביאור מה הוסיפה תורה כאן, והרי מצות אהבה ודבקות כבר כתיב בפרשת שמע ¹¹⁸...? אלא נראה

112. שמות כג יד.

113. חגיגה ו.

114. שהרי בן כ"ד חדש הוא גמול מחלב, ואיך ויתרו על חינוכו במצוה זו? ולב"ה לא יקשה, כי סביר שתינוק בן כ"ד חדש לא יוכל עדיין לאחז בידו של אביו ולעלות מירושלים להר הבית (אבל צ"ע מדוע לא שיערו במידת המרחק שיש משילה למשכן? והרב יואל בן נון אמר לי שנראה לו פשוט שתינוק בן כ"ד חדש יוכל בקצת מאמץ להלך את המרחק הזה אוחז בידו של אביו, וא"כ צ"ע בשאלת רבי למה הקשה על ב"ש בלבד – וקשה לומר שרבי לא הכיר את המבנה הטופוגרפי ושאפילו לא העלה בדעתו להתחשב בבחינה זו).

115. הקושי הזה חריף יותר, שהרי מצות השמחה היא חיוב מדאורייתא, ואיך נמנעה חנה מלקיימה?

116. מצאתי בס' "קרן פני משה" לר' משה גרינעס (הוצ' מכון למחקרי תורה באמריקה, תשמ"ח) ע' ר"ט, שמביא בשם בנו שמצא בס' "הר המוריה" ריש הל' בית הבחירה שתמה כן על הרמב"ן.

117. "העמק דבר" – דברים יא א"ב.

118. דברים ו ד.

דכלפי שמושה רבנו גזר כמה גזירות ותקן כמה תקנות כדאיתא בשבת דף ל. ואולי בשביל זה קרא הכתוב בדה"י¹¹⁹ את משה בשם אבי גדור, ופי' ברבה ויקרא פ"א¹²⁰ אביהם של הגודרים, היינו שגדר הוא ובית דינו את ישראל בכמה דברים, שלא יבוא לאיסור של תורה. ולא היו הגזירות אלא על דורו, באשר לא נשרשו ישראל עדיין בחוקי התורה ומצוות¹²¹, והיו עלולים לעבור על דברי תורה (כמו שגזר בשעתו על שבות שבת ומוקצה, שלא יבאו להוצאה, ואח"כ בטלה הגזירה והותרה עד שבאו עזרא ונחמיה וחזרו וגזרו לפי צורך הדור)...¹²²

וממשיך שיטתו וכותב¹²³ "וידעתם היום כי לא את בניכם וגו' – באשר כ"ז אינו אלא מדרבנן, ולענין חינוך בנים מפורש בגמ'¹²⁴ דאינו אלא מדרבנן, אבל באותו דור היה מתקנת משה רבנו והזהירה תורה ע"ז, ואח"כ בטלו התקנות ע"פ דין, כי ע"מ כן תיקן שלא יהא אלא בדורו שהיתה השעה צריכה לכך, ואח"כ כשבטלו היו גדולי הדור נשמרים מצד אהבת ה', אע"ג שאין בזה עוד חיוב. והיינו דאיתא בחגיגה ו. והא שמואל דיכול לרכב על כתפיו של אביו אמאי לא העלהו – הרי דמקשה הגמ' על אלקנה שלא שמר מצות חינוך, שאינו אלא מדרבנן, והיינו שאחר שמושה רבנו תיקן בזמנו, ע"כ גם אח"כ נהגו בה גדולי הדור, עד שבאו חז"ל וגזרו על כל ישראל לפי צורך הדורות שראו המה".

חינוך הקטן לעליה לרגל

נראה מדברי הנצי"ב, שהוא מניח בדעת הגמרא, שמצות העליה לרגל בתקופת שמואל ומשכן שילה נהגה מדאורייתא, ורק חינוך הקטן לזה היא מצוה מדרבנן. אמנם מאחר שהנצי"ב פתח לנו שער, יכולים אנו לרכב על כתפיו ולאחזו בידו ולטען בשם ספקו של הרמב"ן, שאע"פ שאין מצות העליה לרגל נוהגת עד כי יבא חורבן שילה ויבנה בית הבחירה, כבר נהגה זו בדור המדבר כאחת מתקנותיו של משה רבנו לדורו. נמצא לפי"ז שחיובם של הקטנים בדין העליה ברגלים למשכן כל ימי משה רבנו היה בגדר "תרי דרבנן"¹²⁵, ובמות משה פקע חיובם מעיקר התקנה (ושוב לא היה

119. דהיי"א ד יח.

120. ויק"ר פ"א ג'.

121. אולי גם מפני הכלל שאין בי"ד יכול לבטל דברי בי"ד חברו אא"כ גדול ממנו בחכמה ובמנין (עדות א' ה'), ומי לנו גדול ממושה!

122. שבת קכג; וצ"ע בהבנתו.

123. "העמק דבר" – דברים יא ב.

124. סוכה כח: חגיגה ד.

125. א. כל עצמה של מצות העליה למשכן ברגלים בתקופת משה אינה אלא מדרבנן, כלומר מתקנות משה (ושמא עלינו לקרא לה בשם "יסוד נביאים" – סוכה מד.).

לתקנת-חינוך-הקטן שתיקן משה רבנו על מה לחול בנושא זה, בנוסף לכך שכל עצמה של תקנת-חינוך בטלה באשר משה תיקן לדורו בלבד). אך "גדולי הדור" המשיכו לנהג בה¹²⁶ ובסעיף חינוך הקטנים אליה ברוח פרשת "ואהבת את ה' אלקיך", לקראת היום אשר בו יבחר ה' את המכון לשבתו – ופשיטא שאלקנה וחנה הם גדולי הדור, מן המועטים ששתלם ה' בדורם. מעתה זכינו להבין בדקדוק מדוע אין מחבר ספרנו משתמש במטבע "לְרֵאוֹת", שהרי אליבא דספקו של רמב"ן לא נהגה אז מצות העליה לרגל, ותחת זאת כתב¹²⁷ "להשתחות ולזבח" או "לזבח"¹²⁸ גרידא, אך כשהוא מקליט את חנה "כי אמרה וגו'", מפיה של אשה גדולה בבית גדולי הדור נקלטת המטבע "ונראה את פני ה'", שהרי הם משוחחים ביניהם וחיים ברוח "ואהבת את ה' אלקיך", שהורה משה רבנו לגדולים אשר בארץ המה¹³¹.

ועדיין צריך לישוב את הדברים על הלב: מה סברא יש לומר שיתקן משה תקנת עליה לרגל שלש פעמים בשנה למשכן, שאינו מרוחק אלא ששה מילין לכל היותר מאהלי ישראל¹³², ומצויין ישראל לבוא שמה בכל שעה? יתר על כן, מצד ספקו של הרמב"ן שלא תהא מצות העליה ברגלים נוהגת אלא לכשיבנה בית הבחירה¹³³ בשמונים שנה וארבע מאות שנה לצאת בני ישראל מארץ מצרים", מה טעם

ב. חיובו של הקטן בזה אף הוא אינו אלא מדרבנן, כלומר מתקנות משה; בענין עצמת חיובה של מצוה שהיא "תרי דרבנן" דנים בעלי התוספות במקומות שונים (מגילה יט: תוד"ה ור"י מכשיר).

126. ניתן לומר שנשתנה אז גדר קיומה מ"יסוד נביאים" ל"מנהג נביאים" – ע"פ סוכה מד.

127. ש"א א ג.

128. שם כא (ועי"ש בהמלבי"ם).

129. שם כב.

130. שם שם.

131. אכן, את הקושיא ממסכת חגיגה על הרמב"ן עצמו לא נוכל לישוב בעזרת שיטתו של הנצי"ב, שכן על הפסוק (דברים יב ח) "לא תעשון ככל אשר אנחנו עשים פה היום איש כל הישר בעיניו" כתב רמב"ן בפירושו "והנה לא יביא (=זבחים) בחיוב למשכן כלל, ואפילו ברגלים לא נתחייב לבא שם" – משמע שלא היתה שום חובה לבא שם ברגלים, אפילו לא מתקנת משה. ובס' "הר המוריה" ריש הל' ביה"ב מנמק זאת לפי שמפסחים ח: משמע דהיא מצוה התלויה בחובת הארץ, דמי שאין לו קרקע פטור מלעלות לרגל. אבל ב"כלי חמדה" עה"ת לרב דן פלאצקי (דברים יב ח) חולק על סברא זו, ומכריע דפטור זה מהני דוקא למי שהוא מחוץ לירושלים, אך לא בהיותם במדבר בסביבות המשכן.

132. מחנה ישראל שיערו רבה בר בר חנה לכדי י"ב מילין רבועים – עירובין נה: יומא עה: רש"י במדבר לג מט.

133. מ"א ו א.

ירגילים משה בכך, הרגל שיש אחריו הפסק בהפרש זמן כה ניכר? אמנם זו האחרונה אינה קשה אלא בדיעבד, שנתעכבו מלבנות את בית הבחירה, אבל משה מן הסתם סבור היה לבנותו תיכף לכניסתם לארץ, לכשיתאפשר¹³⁴.

הטעמים לתקנות זמניות מסוימות

ואשר נראה לי לומר בענין זה, כי הנה איסור אחד ומיוחד יש לנו בתורה, שאינו ענין אלא לארבעים שנות הימצאותם של בני ישראל במדבר, והוא איסור שחיטת חולין בבהמה. ציוותה התורה שלא יאכלו בני ישראל בשר בהמה שחוסה כי אם משולחן גבוה¹³⁵ וזבחו זבחי שלמים לה' אותם, והטעם¹³⁶ למען אשר יביאו בני ישראל את זבחיהם אשר הם זבחים על פני השדה והביאם לה' אל פתח אהל מועד... ולא יזבחו עוד את זבחיהם לשעירם אשר הם זנים אחריהם". עם כניסתם לארץ הותר איסור זה בפרשת "בשר תאווה", מטעם¹³⁷ כי ירחק ממך המקום אשר יבחר ה' אלקיך לשום שמו שם, ואולי גם מפני שארבעים שנות הרגל באיסור הזה השפיעו¹³⁸ במידה זו, שמכאן ואילך יכלה כבר התורה להרשות¹³⁹ ואכלת בשעריך בכל אות נפשך... הטמא והטהור יחדו יאכלנו". יש לציין, שאיסור זה משך כל ימי שהייתם במדבר, שהסמיך את שולחנם למזבת, נתן את אותותיו אף בסדר יום הכיפורים בפרשת "אחרי מות", שנכתב בה לדעת¹⁴⁰ חז"ל פסוק אחד שלא במקומו¹⁴¹, והעמידה הגר"א¹⁴² בסדר אישי מיוחד לאהרן הכהן, ופירש בה טעם נפלא בעל "משך חכמה" וז"ל: ¹⁴³ "כל זמן שהיו ישראל במדבר, הרי הם היו אסורים בבשר תאווה, והיו אוכלים בשר קודש תדיר, והיה מצוי טומאת מקדש וקדשיו ביותר והיו צריכים לכפרה. לכן היה (אהרן) נכנס

134. אמנם צ"ע מהמדרש שהביאו רש"י (במדבר י לב) ורמב"ן (שמות יח א בסוף פירוש) על ההטבה המיוחדת שהעניק משה ליתרו בהבטיחו לו את דושנה של יריחו לאכל ת"מ שנה, שמזה נראה כי יתרו היה אמור לצפות מדברי משה שבנין בית הבחירה עתיד להתעכב לימים רבים.

135. ויקרא יז ה.

136. שם ה, ז.

137. דברים יב כב.

138. אמנם עיין בפירוש רמב"ן לדברים יב כב (בסוף פירוש) ולויקרא יט כו מה שפירש בענין זה על סמך המסופר בש"א יד לב - לה.

139. דברים יב כא - כב.

140. רש"י שם, יומא לב.

141. ויקרא טז כג.

142. הביא פירוש זה משמו ר' אברהם דאנציג בסוף ס' "חכמת אדם" בסיום הל' אבלות.

143. ויקרא טז ג.

"בכל עת" בעבודת היום לכפר טומאת מקדש וקדשיו" - עי"ש בדבריו, ותמצא מלא חפנים נחת.

אף אני אענה אחריו חלקי לומר כי בכלל דאגה מיוחדת זו, ששקדה התורה על תקנתם של ישראל במדבר ש"לא יזבחו עוד את זבחייהם לשעירם", רשאים אנו להבין שאף משה תיקן תקנה לעלות ברגלים ולזבח קרבנות החג לשם המיוחד לבדו. ומשמת משה, בטלה תקנה זו בכלל שאר תקנותיו שבטלו¹⁴⁴, ורק גדולי ישראל, השרידים אשר ה' קורא בכל דור, דבקו בקיומן - ותעלה ארוכה לקושיא על הרמב"ן¹⁴⁵. והרוצה ללמד בשבחו של אלקנה, בלא שיבוא מתוך כך לידי גנותם של ישראל, יש לו בזה מסלול ודרך.

פרק ב: הקב"ה עדות קבועה לזה לעולם

חנה קוראת בשם חדש

¹⁴⁶"ותדר נדר ותאמר ה' צב-אות - א"ר אלעזר: מיום שברא הקב"ה את עולמו לא היה אדם שקראו להקב"ה צב-אות עד שבאתה חנה וקראתו צב-אות. אמרה חנה לפני הקב"ה: רבש"ע מכל צבאי צבאות שבראת בעולמך קשה בעיניך שתתן לי בן אחד? משל למה הדבר דומה, למלך בשר ודם שעשה סעודה לעבדיו, בא עני אחד ועמד על הפתח, אמר להם: תנו לי פרוסה אחת! ולא השגיחו עליו. דחק ונכנס אצל המלך, אמר לו: אדוני המלך, מכל סעודה שעשית קשה בעיניך ליתן לי פרוסה אחת!?"

איזה צורך מתחדש לשם חדש

דרשה זו צריכה עיון גדול; כל פינות שאתה פונה בה - מוקשות הן. אמת, עובדה היא, ונכתב בספר, כי לראשונה במקרא מתחדש בספרנו השם "צב-אות", ואין לו שום הופעה בספרים הקודמים בכתבי הקדש. ובאשר ידוע לכל כי שמותיו של הקב"ה מידותיו הן, לאמר ביטויים למה שנראה לנו באופני התיחסותו אלינו, יש לנו להתייבב

144. ולפי הנ"ל נוסף לנו טעם לביטולה, שכן גם התורה חדלה לדאג לענין זה בכניסתם לארץ.

145. אמנם הרמב"ן עצמו ממאן בזה, כנ"ל בהערה מס' 131.

146. ש"א א יא.

147. ברכות לא: יל"ש ח"ב ע"ח.

על דרך שאמר לו הקב"ה למשה "וארא אל אברהם אל יצחק ואל יעקב בא-ל שדי ושמי ה' לא נודעתי להם"¹⁴⁸, ולשאל: כיצד זה נודע הקב"ה לחנה במידה שלא ניכר למשה רבנו? אבל איך לא נירא לדבר ככה בעבדו במשה, אשר בכל ביתו נאמן הוא!¹⁴⁹ על כרחנו נתקן ונשאל: מדוע לא נתגלתה המידה הזאת בשמה כבר קודם לספרנו? ובמה זכתה דוקא חנה להיות בית היוצר למטבע, זו ולא קדם לה אדם ביצירה? ושמה עדיף לשאל: איזה צורך חדש נולד בתקופה זו, שעד אז לא הוצרכו לקרא בשם "צב-אות"? הלא דבר הוא!

האין בכך עזות?

עד שאנו תרים אחר מבוא המשמעות של השם הנכבד והנורא הזה,¹⁵⁰ תסתער עלינו שאלה אחרת: וכי הצדיקה שאלתה חידוש שם כזה? כלום לא קדמו לה עקרונות, שהתבטאו במרירות כזו? ולמה לא תחשב זאת כעזות בלתי נסבלת לפניו ית'? נראה שר' אלעזר חש להתרשמותו מהעדר פרופורציה בין חידוש השם לשימוש שנעשה בו, כי על כן צרף לו משל, לסבר את הדעת מה שהיא יכולה להבין. אבל המשל הזה, שאת נמשלו ידענו כבר לפני היווצרו, מכביד עלינו תחת אשר יקל, ו"ערבך ערבא צריך": כלום לא היה המלך מצווה להשליך את החצוף הזה מכל המדרגות? מהי עזות-דקדושה זו של חנה, שכה זכתה?

השם נזכר לפני כן ביחס לאלקנה

ידע הקורא, כי כל אלה שאלות נכבדות ידובר בלימודנו את חנה, ולא זה המקום לענות בהן. אנו אין לנו, במסגרת הנושא שבחרנו לנו בדמות אלקנה, אלא שאלה אחת, קטנה, שרד"ק ומהרש"א הבליעו אותה בפירושיהם:¹⁵¹ "דרשו רז"ל לפי שלא מצאנו עד הנה אדם שקראו ה' צב-אות, כי מה שאמר למעלה 'לה' צב-אות בשילה"¹⁵² הוא סיפור דברים ממחבר הספר, לפיכך אמרו למה גתיחד כאן בשם הזה", ובלשון

148. שמות ו ג, ופירש רש"י שם "לא ניכרתי להם במידת אמיתות שלי, שעליה נקרא שמי ה'".

149. במדבר יב ז.

150. במסכת סופרים פ"ד ה"א ובבריתא בשבועות לה: נחלקו ר"י וחכמים אם זהו מן השמות הקדושים שאינם נמחקים, ופסק הרמב"ם פ"ו יסוה"ת ה"ב לקדשו, וכן בשו"ע יו"ד רע"ו ט'.

151. רד"ק ש"א א יא.

152. ש"א א ג.

אחרת¹⁵³ "וקודם זה מצינו שקראו הכתוב כן דכתיב¹⁵⁴ ועלה האיש וגו' לזבח לה' צב-אות בשילה (וגו'), אלא דאדם שקראו כן לא מצינו עד שבאת חנה". ואני אומר: תמה על עצמך! מאי איכפת לך אי חנה קראתו בשם, או שמחבר הספר כותב שאלקנה משתחוה לבחינת השם הזה? תיפוק לך שמעולם לא היה אדם שקראו להקב"ה "צב-אות" עד שבא אלקנה "להשתחות ולזבח לה' צב-אות", שמונה פסוקים קודם לחנה - ומי יודע כמה שנים! - שהרי "כן יעשה שנה בשנה"¹⁵⁵ מדי עלותו בבית ה'. וכי תעלה על דעתך, שמחבר הספר יחס "השתחואה-זו-תפילה"¹⁵⁶ לשם שאין אלקנה מכיר את מידתו?! הסברם של רד"ק ומהרש"א נדמה כאלו בא רק לתרץ את לשונו של ר' אלעזר, שנקט "לא היה אדם שקראו להקב"ה". אבל דקדוק כזה מחויר לנכח השאלה הנוקבת, מאי גרע אלקנה מחנה, שקדימתו לא תחשב לו לזכות יוצרים?

משמעותו של השם החדש

אע"פ שלא התחייבנו במסגרת הנושא הזה לענות על השאלות הנכבדות הנ"ל, באשר הן לימוד בחנה, צריכים אנו לומר משהו בבחינת "חצי דבר ולא דבר"¹⁵⁷ על השם הזה, שנתחדש מן המשפחה הזאת. והמספיק לבחינה זו הוא המדרש¹⁵⁸ "א"ר יהודה בר' סימון: בפעמי רגלים עלתה חנה לבהמ"ק וראתה כל ישראל שם. אמרה לפני הקב"ה: רבש"ע כל הצבאות האלו יש לך, ואין לי אחד בהם" - חנה שאלה להיות אם לחייל מצבאותיו של הקב"ה, העולים להראות לפניו בפעמי רגלים. מצירה היתה, שאין לה בן בין כל הצובאים הללו: "כיון שראתה חנה את כל ישראל, אמרה לפני הקב"ה: רבון כל העולמים, הרי שעה שתתרצה לי - "זכרני ה' ברצון עמך פקדני בישועתך". כבר ביציאת מצרים¹⁶¹ נקראו ישראל צבאותיו של הקב"ה, אבל היא שעמדה לר' יוסי לטען¹⁶² "צבאות' כולו נמחק, שלא נקרא 'צבאות' אלא על שם ישראל שנאמר¹⁶³ והוצאתי את צבאתי את עמי בני ישראל מארץ מצרים", עד שבאה

153. מהרש"א ברכות לא:

154. ש"א א ג.

155. ש"א א ז.

156. חז"ל (יל"ש ח"ב ע"ז).

157. שכן בלמדנו את סוגית חנה יש, לדעתך, להעמיק עוד יותר בזה.

158. פס"ר פמ"ג, יל"ש ח"ב ע"ח.

159. אג"ב פכ"ט ב.

160. תהילים קו ד.

161. שמות ז ה, יב מא, נא.

162. שבועות לה:

163. שמות ז ה.

חנה וקידשה את השם הזה באיסור מחיקה: אינו דומה מה שהוא מוציאם ממצרים למה שהם באים ומתיצבים כולם בסך לפגיו בפעמי רגלים, אז ניכר בהם שהם צבאותיו¹⁶⁴. והקב"ה שמע את תפילתה, ראה את דמעתה – ¹⁶⁵”אמר ר' יהושע בן לוי: אמר לה הקב"ה חנה את הרבית בחיילותי, אף אני ארבה חיילותיך דכתיב ¹⁶⁶”כל אלה בנים להימן חזה המלך בדברי האלקים להרים קרן, וכתיב¹⁶⁷ ”זיתן האלקים להימן בנים ארבעה עשר ובנות שלושים¹⁶⁸”. נמצא שצערה על כי נפקד חלקה בצבאות הללו זיכה אותה בקריאה בשם זה ובהולדת הבן הזה. אך למה זה יתעלמו חז"ל מקדימת זכותו של אלקנה בשם הזה?

עדיפותה של ההתבטאות מן המחשבה גרידא

בעת התלבטנו בדבר זה בכיתת ”מרחבים”, הציעו תלמידים את ההשערה הזאת: לחנה יתרון על אלקנה כעדיפות שיש למבטא רעיון מן ההוגה אותו, באשר אין מובטחת בהירות מלאה לדבר שהוא עלום ברעיון, לעומת הוודאות הנהירה של מה שיודעים לבטא בשפתים. חנה בטאה בשפתיה, ואלקנה השתחוו לסוד כמוס בלבבו, לסוד הנעלם אולי אף ממנו. ואולם מנוחה לא מצאתי בהשערה זו, אף שיסודה אמת: גם אם נכון לומר שמשניהם יצא הדבר, למה יתעלמו חז"ל מחלקו של אלקנה באמרם כי מעולם לא קראוהו לקב"ה בשם הזה? ואיה המעלה המונים המונים, כצאן אדם, עד שעלו כולם? אם חנה ביטאה לראשונה את השם הזה, הרי אלקנה הוא עשהו מכבר לשם ולתפארת! ואם תאמר בדעת חז"ל, שכל מה שעשה אלקנה בענין הזה חנה גרמה לו – מי לחשך לומר כן? כלומר, אי האסמכתא בכתובים ששלו ושללהם – שלה?

קהלת: הקב"ה עדות קבועה לזה

ועלה בדעתי שנפנה אל מדרש אחר. אמר הקהלת ¹⁶⁹”כי לא הרבה יזכר את ימי חייו כי האלקים מענה בשמחת לבו”. ובמדרש רבה נכתב¹⁷⁰ ”כי לא הרבה יזכר את

164. אבל ר' יוסי בשבועות לה: חולק על כל טעם שנרצה לומר בקדושת השם הזה.

165. עיי"ש ח"ב ע"ח.

166. דהיי"א כ"ד ה.

167. שם שם.

168. ובדהיי"א ו יח הם מתיחסים לשמואל.

169. קהלת ה יט.

170. קה"ר ספ"ה, מד"ש פ"א ה.

ימי חייו – זה דורו של עלי¹⁷¹. כי האלקים מענה בשמחת לבו – זה אלקנה, שהיה מדריך את ישראל ומעלה אותם בירושלים¹⁷² בכל שנה ושנה בדרך אחרת, לכך הכתוב מקלסו¹⁷³ 'ועלה האיש ההוא מעירו מימים ימימה'. והא לך מה שפירש בזה רש"י: ¹⁷⁴"כי לא הרבה – שאין ארך ימים בעוה"ז. יזכר את ימי חייו – כי מעט הם ולא הרבה, ולמה יטרח לאסוף הון? יטרח בדבר העומד לו לעוה"ב בחייו. כי האלקים וגו' – הקב"ה עדות קבועה לזה לעולם. בשמחת לבו – ששמח לעשות טוב בחייו. וראיתי במדרש: זה אלקנה, שהדריך את ישראל לעלות לשילה ברגלים, ובדרך שהעלה אותן לשנה זו לא היה מעלה אותן לשנה האחרת כדי לפרסם הדבר ולהרגילם, לפיכך ייחסו הכתוב 'ועלה האיש ההוא מעירו וגו'". ואומר אני שהמדרש הזה סוף המקרא הוא: כי האלקים מענה בשמחת לבו – זה אלקנה, שקבע לו הקב"ה עדות בכתובים והעיד עליו 'ועלה האיש ההוא מעירו'. 'מענה' נקוד פתח קטן¹⁷⁵, לכך אני מפרשו שם דבר, כמו¹⁷⁶ 'כי אין מענה בפי שלשת האנשים'. בשמחת לבו – שהיה שמח ברגל".

ראיה מדקדוק הלשון

אשר יראה הרואה כי לפני רש"י עמד מדרשנו בשינויים קלים. ויש לדון, מה כוונת רש"י¹⁷⁷ ב"ואומר אני שהמדרש הזה סוף המקרא הוא 'כי האלקים מענה וכו'... שקבע לו הקב"ה עדות בכתובים וכו'" – כי הגה לשון רש"י היא כשל המוצא מציאה ומכריז "מענה נקוד פתח קטן, לכך אני מפרשו שם דבר". ואמנם צודק רש"י בקביעתו, שלפי הניקוד "מענה" שם דבר הוא ולא פעל, שאילו היה כאן פעל צריך

171. פירוש מהרז"ו: והכוונה על בני עלי והדורות שעתידין לעמד ממנו כמ"ש (ש"א ב לג) "וכל מרבית ביתך ימותו אנשים" – שלא יאריכו ימים.

172. צ"ל בשילה, וה"ג במד"ש – מהרז"ו.

173. ש"א א ג.

174. קהלת ה יט.

175. ר"ל האות עיין נקודה חטף-פתח.

176. איוב לב ה.

177. עיי בחידושי הרד"ל לקה"ר ספ"ה. ובשיטת "הכי גרסינן" ניתן לומר, שלפני רש"י נמצא קטע זה ממדרש קהלת שמצטט רק את תחילת הפסוק "כי לא הרבה יזכר את ימי חייו" (ואולי עוד נוספה שם מילת וגו'), ועל כן בא רש"י לומר שאין כוונת המדרש לציין את התיקון שתיקן אלקנה להזנחה שפשתה בדורו של עלי (כפי שהבין רד"ל), אלא שדברי המדרש מתייחסים למחציתו השניה של הפסוק, שנשמטה מכתב היד, דהיינו להציג זו לעומת זה את דלות המעשים בדורו של עלי מול המלאות והגודש במפעלו של אלקנה. ואפשר שהרד"ל עצמו הבין כן ברש"י, לפי הערתו שם.

היה להכתב 'כי האלקים עונה בשמחת לבו, ר"ל מעיד עליה, כלשון¹⁷⁸ "לא תענה ברעך", אבל כאן דרשו "שהקב"ה עדות קבועה לזה לעולם¹⁷⁹". והנה ישאל השואל: מה לי אם הקב"ה מעיד או שהוא עדות?

שם דבר תחת שם תואר

ונראה להבין זאת כך: במלחמת עמלק נכתב על משה רבנו¹⁸⁰: "ויהי ידיו אמונה עד בא השמש", ופירש שם רש"י "ויהי משה ידיו באמונה פרושות השמים בתפילה נאמנה ונכונה". למה, אם כן, לא כתבה התורה ויהי ידיו פרושות באמונה?¹⁸¹ לבי אומר לי כי אין זה ממקרי הלשון שבתורה, אלא יש כאן כוונת מכוון לומר 'אמונה' – פרישת כפיו השמימה היתה האמונה בעצמה, לא רק באמונה! והמרגיש ירגיש. כיוצא בזה מצינו ביחזקאל, כשמתארים לו בתחילת נבואתו את קהל 'שומעיו', עמם יהא עליו להתמודד, בכינויים מכינויים שונים¹⁸² – "גוים המורדים אשר מרדו בי", "פשעו בי", "קשי פנים וחזקי לב", "בית מרי", "סרבים וסלונים", "עקרבים" – עד שהרשימה נחתמת בכינוי מאיכות שונה, "כי מרי המה", כלומר אין הם רק "בית מרי" וכו' אלא התגשמות ה"מרי" בעצמו – שם דבר כאן, ולא תאר השם. כיו"ב¹⁸³ תחת אהבתי ישטנוני ואני תפלה". ככל הדוגמאות הללו, אף בזו שלנו "כי האלקים מענה בשמחת לבו" נאמר שהקב"ה בכבודו ובעצמו עדות קבועה למפעלו של אלקנה ולשמחת לבו ברגלים, ולא רק שהוא מעיד על כך. אבל, ישאל השואל, למה בכלל צריך הקב"ה להעיד על כך – כלום אין די בשיאמר? ואם כבר צריך הקב"ה להעיד, למה צריך לעשותו עדות לכך? מהו דם הנפש של הענין הזה?

178. שמות כ יג, וכן (דברים יט טו) "כי יקום עד חמש באיש לענות בו סרה", או (ש"א יג ג) "הנני ענו בי נגד ה'".
179. זה ציטוט מפירושו הראשון של רש"י ע"ד הפשט, אבל תפיסה זו יפה ברש"י גם לפירושו ע"פ המדרש.
180. שמות יז יב.
181. עיי"ש בפירוש ראב"ע.
182. יחזקאל ב ג-ז.
183. תהלים קט ד – ביטוי זה נקלט גם בלשוננו המדוברת, ואולי מכאן גם 'כולי תקוה' וכיו"ב.

הקב"ה קבע את שמו בכתובים לעדות

נראה לי לומר, שיש כאן תשובה גדולה למה שעוררו רד"ק ומהרש"א על דרשתו של ר' אלעזר¹⁸⁴ בדבר חנה, שלא קדמה אדם בקריאת שם "צב-אות" לקב"ה, שהקשו מפסוק ג' בספרנו "ועלה האיש... להשתחות ולזבח לה' צב-אות": וכי קלה זו בעיני ר' אלעזר מה שנתחשש שם זה לאלקנה כבר קודם לכן הן בכתב והן בזמן! אך לפי מדרשם של חז"ל בקהלת-רבה ניתן לומר, כי באמת אף לא הגה אלקנה את השם "צב-אות" באותיות מחשבתו, ורק מפני שאלקנה עשה את הדבר הזה, שהקב"ה יוכר לעולם בתכונת "צב-אות", שהעלה את כל ישראל לרגלים לעבר בסך לפני ה' - והרי כל המפעל הזה נרמז בפסוקנו "ועלה האיש ההוא מעירו וגו'" - קבע הקב"ה את שמו "צב-אות" עדות בכתובים בפסוק זה עצמו "להשתחות ולזבח לה' צב-אות" למפעלו של אלקנה ברגלים, "והקב"ה עדות קבועה לזה לעולם".

184. ברכות לא: